

Zorana Simić¹

Univerzitet u Beogradu²
Filološki fakultet

APORIJE JEZIČKE IDEOLOGIJE

(Tanja Petrović, *Srbija i njen jug: „južnjački dijalekti” između jezika, kulture i politike*, Fabrika knjiga, Beograd, 2015)

Savremena teorijska misao³ u prvi plan stavlja problem identiteta, usredsređujući se na „sukobe i napetosti koje on sažima” (Kaler 2009, 134) i na mogućnosti njegovog kritičkog ispitivanja. Ona nam predočava da identiteti ne postoje *a priori*, već da „*nastaju* unutar igre specifičnih modaliteta moći”, da u pitanju nisu „znakovi jednog identičnog, prirodno konstruiranog jedinstva”, već „proizvodi označavanja razlika i isključivanja” (Hall 2011, 219; naglasila Z. S.). Kao što primećuje Džonatan Kaler, ona to može činiti na brojne načine i sa različitih pozicija. Međutim, bilo da je reč o marksističkoj kritici, studijama kulture, psihoanalizi, postkolonijalnim studijama ili teoriji roda, i bilo da je u fokusu proučavanja uspostavljanje ličnog ili kolektivnog identiteta, nailazimo na sličan mehanizam: „proces formiranja identiteta ne samo da pojedine razlike stavlja u prvi plan a druge zanemaruje, već jednu *unutarnju* razliku ili podelu predstavlja kao razliku između pojedinca ili grupa” (Kaler 2009, 134). Zato svaki naizgled stabilan i samodovoljan identitet to zapravo nije, budući da njegova moć počiva na isključivosti i premeštanju inherentnih napetosti ka *spolja*, ka takozvanom *drugom*, drugačijem i stranom: ukratko rečeno, u

---

1 E-mail: zorana_simic@hotmail.com

2 Autorka je studentkinja master akademskih studija na Univerzitetu u Beogradu.

3 Ovde se oslanjam na kalerovski shvaćen pojam teorije; ona je „interdisciplinarna, analitička i spekulativna kritika zdravog razuma, koja je uvek refleksiivna” (Kaler 2009, 25).

procesu njegovog formiranja „razlika *unutar* odbačena je i predstavljena kao razlika *između*” (ibid., 135).

Jedan od najčuvenijih koncepata koji se tiču identiteta jeste Saidov orijentalizam. On podrazumeva represivne mehanizme u konstruisanju identiteta Zapada kojima se učutkuje *drugo* – Istok ili Orijent.⁴ Zapad postaje dominantni i pozitivno konotirani element binarne opozicije zahvaljujući reprezentacijama sopstvene moći koje su neodvojive od reprezentacija nemoći Istoka. Pošto ustanovi da „činjenicu da je Balkan opisivan kao *drugo* u odnosu na Evropu nije potrebno posebno dokazivati” (Todorova 2006, 47), Marija Todorova će u uticajnoj studiji *Imaginary Balkan* dosledno tvrditi da je „balkanizam više od obične, orijentalističke varijacije na temu Balkana” (ibid., 55), te da je „za razliku od orijentalizma, koji predstavlja diskurs o imputiranoj opoziciji, balkanizam diskurs o imputiranoj dvosmislenosti” (ibid., 71).⁵ Bez obzira na razliku u mehanizmima kojima se Balkan i Orijent konstituišu kao *drugo*, slučaj Balkana je važan jer ukazuje na ranije pomenuti problem inherentnih napetosti i razračunavanja sa njima u procesu identifikacije (u ovom slučaju Evrope). Ne samo da se one transponuju na *spoljašnje drugo*, već se ujedno manifestuju i na unutrašnjem planu, u „integralnim delovima”, u oba slučaja u cilju održanja predstave o Evropi kao o kulturno dominantnoj i naprednijoj fazi razvoja: naime, tek sameravanjem i sa *unutrašnjim* i sa *spoljašnjim drugim* ona nameće i potvrđuje svoj autoritet.

O kompleksnoj prirodi ovih mehanizama, naročito u kontekstu Balkana, piše i Milica Bakić Hejden. Uprkos tome što se ne slaže u potpunosti sa

---

4 Vidi: Said (2008).

5 Drugim rečima, Balkan je integralni (premda po opštem sudu periferni) deo Evrope koji, „za razliku od neopipljivog Orijenta, postoji kao istorijski i geografski konkretna celina” (Todorova 2006, 60) i za čije je uobičajeno negativno poimanje od presudne važnosti „njegov granični položaj” (ibid., 68). Dok se „Zapad i Orijent obično predstavljaju kao nespojivi entiteti, Balkan se uvek prikazivao kao most ili kao raskršće između Istoka i Zapada, Evrope i Azije” (ibid., 68). Pored toga, Todorova ističe da je „Balkan takođe i most koji spaja etape razvoja, što se vidi po etiketama koje mu se daju: polurazvijen, polukolonijalan, polucivilizovan i poluorijentalan” (ibid., 69).

određenjima balkanizma koja nudi Marija Todorova,⁶ smatrajući da on ipak predstavlja „varijaciju na orijentalističku temu” (Bakić Hajden 2006, 58), ova autorka takođe naglašava značaj *unutrašnjeg drugog* u procesu identifikacije, nudeći univerzalni koncept „reprodukcije orijentalizama”:

„Gradacije *Orijenta*, koje ja zovem ‚reprodukcija orijentalizama’ (nesting orientalisms), predstavljaju obrazac po kome se iznova primenjuje prvobitna dihotomija na kojoj je orijentalizam zasnovan. Po tom obrascu Azija je više ‚Istok’ ili ‚druga’ u odnosu na istočnu Evropu; u okviru same istočne Evrope ta gradacija se reprodukuje sa Balkanom kao ‚najistočnijim’; u okviru Balkana opet nalazimo slično koncipiranu hijerarhiju” (ibid., 54).

U studiji *Srbija i njen jug: južnjački dijalekti između jezika, kulture i politike*, objavljenoj 2015. godine u izdanju beogradske Fabrike knjiga, autorka Tanja Petrović u izvesnom smislu čini korak dalje. Ona polazi od teze da „u modelu reprodukcije orijentalizma na području nekadašnje Jugoslavije, prostor na jugoistoku za Srbiju predstavlja ‚unutrašnji orijent’” (Petrović 2015, 11). Međutim, ona istovremeno ističe da, ukoliko sledimo način na koji Todorova razlikuje predstave Orijenta kao *drugog* i Balkana kao *drugog*, dolazimo do zaključka da je „u sadašnjosti jugoistok Srbije zapravo Balkan Srbije”, dok se o njemu kao o „unutrašnjem Orijentu’ oslikanom u delima Bore Stankovića i Stevana Sremca” može govoriti „samo kada su u pitanju predstave o vremenu koje prethodi modernoj srpskoj državi” (ibid., 117). Iz perspektive prošlosti, dakle, jugoistok Srbije u javnom diskursu figurira kao „egzotično i imaginarno carstvo” koje „pruža mogućnost bekstva od civilizacije” (ibid., 64). Ali, razmatran u kontekstu modernizacije (i nacionalizacije) Srbije, on

---

6 „Opaska Todorove da ‚za razliku od neopipljivog Orijenta, Balkan postoji kao istorijski i geografski konkretna celina’, ne bi izdržala argument onih koji se bave ‚Orijentom’; naime, samo na nivou retoričke manipulacije ‚Orijent’ postoji kao dekontekstualizovan i prividno nekonkretan, odnosno imaginarni prostor i pojam. Za britanski imperijum, Indija je bila itekako istorijski i geografski konkretan prostor, uprkos sanjivoj retorici kojom su je opisivali. ... Što se pak Balkana tiče, da li su stvarno istorijske i geografske granice, koje Todorova pominje, tako jasno omeđene da znamo o kakvoj ‚celini’ je reč? Zar se deo bitke o pripadnosti ili nepripadnosti Balkanu ne vodi i danas u nekim državama bivše Jugoslavije?” Bakić Hajden (2006, 21).

prestaje da bude hedonističko utočište i postaje „jedno veliko selo” (ibid., 114), granični prostor između visoke i niske kulture, sinonim za komičnu zaostalost, polovičnost, nedoraslost zahtevima civilizacije i suštinsku nemogućnost njihovog ispunjenja. U oba slučaja, ostaje *unutrašnje drugo*.

Polazeći od pitanja „kako je došlo do toga da se teritorijalno određeni jezički varijeteti povezuju sa kategorijama niskog kulturnog ukusa i nizom negativnih pojava u srpskom društvu, te kakve društvene i političke implikacije ima to povezivanje?” (ibid., 9–10), Tanja Petrović se fokusira upravo na načine na koje jug(oistok) Srbije u procesu identifikacije moderne srpske nacionalne države zadobija status *unutrašnjeg drugog*. Ovaj status vidljiv je već u sintagmi „južnjački dijalekti” iz podnaslova, kojom se govori svojstveni stanovnicima ove teritorije objedinjuju u kolokvijalnom diskursu:

„Južnjački dijalekti’ nisu deo koordinatnog sistema koji bi sačinjavali i severni/severnjački, istočni/istočnjački, zapadni/zapadnjački dijalekti. ... *Jedino pridev južnjački označava nešto što je deo srpskog kulturnog prostora, a ipak izrazito drugačije i dovoljno daleko*. Južni/južnjački dijalekti (i njihovi govornici) jesu, dakle, usamljeni i posebni u ovom sistemu klasifikacije, što je pouzdan znak da je u pitanju određenje koje počiva na *ideološkim*, a ne lingvističkim (kad su u pitanju dijalekti) ili geografskim (kad je u pitanju jug) kriterijumima” (ibid., 11; naglasila Z. S.).

Otuda ne čudi što autorka svesno i promišljeno percepciju i vrednovanje „južnjačkih dijalekata” u srpskim državnim institucijama i kulturnim praksama, kojima se u studiji bavi, tretira kao ideološki problem. Polazeći od reprezentacija moći koje se očituju na lingvističkom nivou, ona insistira na tome da „bi bilo neopravdano procese razmatrane u ovoj studiji svesti isključivo na pitanja jezika”, te da nju „prvenstveno treba shvatiti kao poziv na (samo)refleksiju o problematičnim načinima na koje se u srpskom društvu konstituišu pojmovi državljanstva i državljanstva” (ibid., 127–128).

Već na osnovu nekoliko navedenih citata jasno je da knjiga *Srbija i njen jug* predstavlja doprinos aktuelnom teorijskom proučavanju identiteta, i to ne samo kao „varijacija na orijentalističku temu”, već i kao ubedljiv sociolingvistički osvrt na (u ovom slučaju srpsku) nacionalističku ideologiju „koja se ne sprovodi samo isključivanjem (nacionalnih, etničkih, jezičkih)

drugih, nego zahteva i unutrašnju segregaciju” (ibid., 126). „Južnjački dijalekti” autorki nisu važni kao jasno definisan lingvistički pojam (jer oni to i nisu), već kao ustaljena sintagma bremenita predstavama o jugoistočnom delu Srbije i o njegovim govornicima. U većini slučajeva te predstave su negativne. One retke koje su pozitivno konotirane

„ograničene [su] na dve serije portreta: na orijentalne, senzualne ljude sklone uživanju, pesmi i igri iz poslednje faze Otomanskog carstva i perioda neposredno posle oslobođenja Srbije, i na portrete mudrih a nepismenih seljaka” (ibid., 114).

Tanja Petrović smatra da u oba slučaja „važna posledica isključenosti srpskog jugoistoka iz ‚nacionalne imaginacije’ jeste njegovo fiksiranje u ideološkom prostoru premodernog” (ibid., 20).

Autorka je svesna da su za razumevanje procesa fiksiranja od presudne važnosti „izmišljanje tradicije”⁷ i mehanizmi koji se za njega vezuju. Moglo bi se reći da ona taj proces problematizuje u tri koraka, odnosno u okviru tri celine od kojih je studija sačinjena: „Jezik”, „Kultura” i „Politika”. Međutim, uprkos takvoj podeli, Tanja Petrović ni u jednom trenutku ne zanemaruje međuzavisnost takozvane jezičke ideologije, kulturnih praksi i njihovih političkih implikacija. Na taj način studija dobija na koherentnosti i doslednosti, koje se dodatno potvrđuju unutrašnjim strukturiranjem tri dela: svaki od njih podeljen je na dva poglavlja, u kojima autorka na ubedljiv način ističe kontraste između fiksiranih predstava i realnih stanja.

Za razmatranja Tanje Petrović posebno je važan proces institucionalnog sprovođenja standardizacije srpskog jezika. Autorka se nesumnjivo oslanja na Burdijevo stanovište da

„tek kad se pojavljuju nove upotrebe i nove funkcije što ih sobom donosi konstituiranje nacije, te posve apstraktne grupe utemeljene na pravu, tek tada postaje nužan standardni jezik, bezličan i anonimn kao što su i službene upotrebe kojima on treba da služi” (Bourdieu 1992, 28).

---

7 Vidi: Hobsbom i Rejndžer 2002.

Ona, međutim, ukazuje na izneveravanje principa anonimnosti i bezličnosti na kojima bi standardni jezik trebalo da se zasniva: „u jezičkoj ideologiji koja preovlađuje u Srbiji, čak i među lingvistima, kompetencija na standardnom jeziku direktno se uslovljava dijalekatskom pripadnošću govornika” (Petrović 2015, 14). Konstrukcija „zapadnjačkih/severnjačkih dijalekata” ne postoji baš zato što se oni percipiraju kao standardni i „pravilni”, u skladu sa srpskim nacionalnim identitetom, nasuprot „južnjačkim” koji ne predstavljaju samo odstupanje od standarda, već i prostor razlike u odnosu na ostatak srpskog govornog područja. Takva percepcija uvek podrazumeva već pomenute „ideje o lokalnosti i premodernosti” jugoistoka Srbije (ibid., 21), kao i o humoresknosti, zaostalosti, „polutanstvu” i nemobilnosti njegovih govornika.

U prvom delu studije, u poglavljima „Idealni govornik” i „Jezičke prakse”, Tanja Petrović raskrinkava temelj na kojem se zasnivaju te ideje – „pretpostavku da je upotreba dijalekta nešto što suštinski određuje govornike, a ne stvar njihovog izbora” (ibid., 22). Za razliku od teze Marije Todorove da se „kontinuirani odjek na koji nailazi Saidova kategorija orijentalizma možda najbolje može objasniti sve većom svešću proučavalaca društva o „ulozi koju njihove akademske discipline imaju u reprodukovanju postojećih obrazaca moći” (Todorova 2006, 58) koja nije u dovoljnoj meri primenljiva na situaciju u Srbiji, Gercov uvid da je „samosvest u vezi sa načinima predavljanja uvek veoma nedostajala antropologiji” (Gerc 1998, 91) može se vrlo lako primeniti i na srpsku „ruralnu dijalektologiju” i tradicionalnu lingvistiku. Moglo bi se reći da studija Tanje Petrović predočava pogubne posledice ovog nedostatka: narativi koje proizvodi akademska zajednica, obrazovni sistem, ali i deo kulturne elite, često rezultiraju paralizom i diskriminacijom govornika „južnjačkih dijalekata”; oni u njima izazivaju pritisak često mukotrpane „jezičke asimilacije” (Petrović 2015, 12) kroz koju moraju da prođu kako bi se njihov glas uopšte čuo i uvažio. Međutim, baveći se aktuelnom hip-hop produkcijom i zapaženom Fejsbuk stranicom „Koe ima po grad”, autorka pažnju posvećuje i načinima na koje govornici „južnjačkih dijalekata” „svoj govor koriste istovremeno kao sredstvo pregovaranja o lokalnom pripadanju i kao kod koji ima kapacitet da se poveže sa globalnim tokovima i prenese univerzalne poruke” (ibid., 22), potvrđujući tako jedan od uvida savremene teorije da „identitete koje su im nametnuti, grupe mogu da preokrenu u sopstvenu korist” (Kaler 2009, 133).

Kao što i sama autorka ističe u Uvodu, u kome sažima osnovne pretpostavke studije,

„u centru pažnje u drugom delu knjige jeste ‚kulturalizacija južnjačkih dijalekata’, odnosno mehanizmi koji su doveli do toga da se teritorijalno određenim jezičkim varijetetima pridaju značenja povezana sa kulturnim ukusom” (Petrović 2015, 22).

Ispitujući fenomen „novokomponovane narodne muzike”, ona ukazuje na mehanizme njegovog povezivanja sa jugoistočnim prostorom Srbije, da bi u narednom poglavlju analizirala stilizaciju „južnjačkih dijalekata” u muzičkoj produkciji grupe „Rokeri s Moravu” u vreme jugoslovenskog socijalizma, s jedne strane, i u tekstovima Dragana Todorovića objavljenim u nedeljniku *Vreme* u doba srpskog postsocijalizma, s druge (ibid., 23). Na taj način, Tanja Petrović u delu „Kultura” ponavlja strukturu prethodne celine („Jezik”), insistirajući na ambivalentnosti (percepcije) „južnjačkih dijalekata” i na njihovom snažnom (auto)parodijskom i humorističkom potencijalu, dokazujući da su oni „višeglasne, hibridne i jezičke prakse koje su, suprotno od slike koju stvaraju i uporno održavaju akademski i ostali institucionalni diskursi, simptom ne premodernog, nego suštinski (post)modernog doba/stanja” (ibid., 32).

U trećem delu studije, koji prethodi Zaključku, autorka eksplicira već pomenute teze o jugoistoku Srbije kao o njenom *unutrašnjem drugom*, o čemu svedoče i naslovi poglavlja „Južnjački dijalekti’ i ideologije modernosti” i „Na ničijoj zemlji: ‚južnjački dijalekti’ i srpska nacionalna imaginacija”. Ona ističe da su neutemeljeni i diskriminatorni

„ideološki mehanizmi opisani u prva dva dela knjige omogućili da govornici južnjačkih dijalekata ne budu označeni samo kao nosioci lošeg kulturnog ukusa, nego i moralno i politički problematični i odgovorni za pogubnu politiku u Srbiji devedesetih godina 20. veka” (ibid., 24).

Stiče se utisak da autorka, sažetom ali efektnom argumentacijom, ne samo raskrinkava ovakve percepcije, već ujedno poziva i ohrabruje na njihovo dalje raskrinkavanje, koje bi omogućilo da ućutkano *drugo* nesmetanije progovori, a da oni koji ga ućutkuju za to preuzmu odgovornost.

Studija *Srbija i njen jug* stoga predstavlja svojevrsan apel na svakog čitaoca. Polazeći od svakidašnjih pojava i tipičnih stavova stanovnika Srbije o „južnjačkim dijalektima”, Tanja Petrović istražuje ideološke mehanizme koji na njih utiču, koji ih oblikuju i perpetuiraju, poručujući nam time da je političko (uvek već) ugrađeno u jezik kojim se služimo.⁸ Tretirajući diskusije na internet forumima, tv serije sa velikom gledanošću, te priznatu lingvističku literaturu kao podjednako relevantne izvore za svoje istraživanje, ona ne gubi iz vida realne prakse i načine na koje one (ne) dovode u pitanje ono što bismo, poigravši se rečima, mogli nazvati „izmišljenim teorijama”. Ona nam istovremeno sugeriše da je pritisak jezičke asimilacije koji osećaju govornici „južnjačkih dijalekata” bespotreban i neopravdan koliko i (pod)smeħ na koji obično nailaze. Pritom nas, krećući se kroz period od nekadašnjeg „Sremčevog Niša” do današnjeg tranzicijskog Niša kome se poručuje „Slavimo Beograd!”, autorka stalno suočava sa „problematičnim načinima na koje se u srpskom društvu konstituišu pojmovi državljana i državljanstva”, te uporno poziva da ih dodatno ispitujemo.

Ova studija, međutim, dodatno dobija na značaju kada se shvati prvenstveno kao apel na one koji učestvuju u stvaranju institucionalnih diskursa. A ukoliko se složimo sa Altiserom da je „sama ideologija ta koja predstavlja školu kao neutralnu sredinu lišenu ideologije” (Altiser 2009, 45) i sa Burdijeom da „u procesu razrade, ozakonjavanja i nametanja službenog jezika školski sistem vrši presudnu funkciju”, da on „stvara sličnosti iz kojih nastaje zajednička svest, taj cement nacije” (Bourdieu 1992, 28), jasno je da su prvi koji bi ovu knjigu trebalo da pročitaju i uzmu u obzir upravo članovi akademske zajednice koji uspostavljaju i održavaju (kako jezičke tako i etičke) norme unutar obrazovnog sistema. Ona im može predočiti da, barem u kontekstu nastanka srpske nacionalne države i standardizacije srpskog jezika, taj cement nije sasvim homogena i čvrsta smeša i da u njemu postoje pukotine koje se nipošto ne smeju prevideti.

---

8 Vidi, na primer, Bal 2008.

LITERATURA

- Altiser, Luj. 2009. *Ideologija i državni ideološki aparati*. Loznica: Karpos.
- Bakić Haydan, Milica. 2006. *Varijacije na temu „Balkan”*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, I.P. Filip Višnjić.
- Bal, Mieke. 2008. „You Do what You Have to Do.” *Krisis* 1: 59-69. <http://www.krisis.eu/content/2008-1/2008-1-08-bal.pdf>
- Bourdieu, Pierre. 1992. *Što znači govoriti: ekonomija jezičnih razmjera*. Zagreb: Naprijed.
- Gerc, Kliford. 1998. *Tumačenje kultura*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Hall, Stuart. 2001. „Kome treba ‚identitet’?” *Reč* 64/10: 215–233. <http://fabrikaknjiga.co.rs/rec/64/215.pdf>
- Hobsbom, Erik, i Terens Rejndžer, ur. 2002. *Izmišljanje tradicije*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Kaler, Džonatan. 2009. *Teorija književnosti: sasvim kratak uvod*. Beograd: Službeni glasnik.
- Petrović, Tanja. 2015. *Srbija i njen jug: „južnjački dijalekti” između jezika, kulture i politike*. Beograd: Fabrika knjiga.
- Said, Edvard. 2008. *Orijentalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Todorova, Marija. 2006. *Imaginarni Balkan*. Beograd: Biblioteka XX vek.